

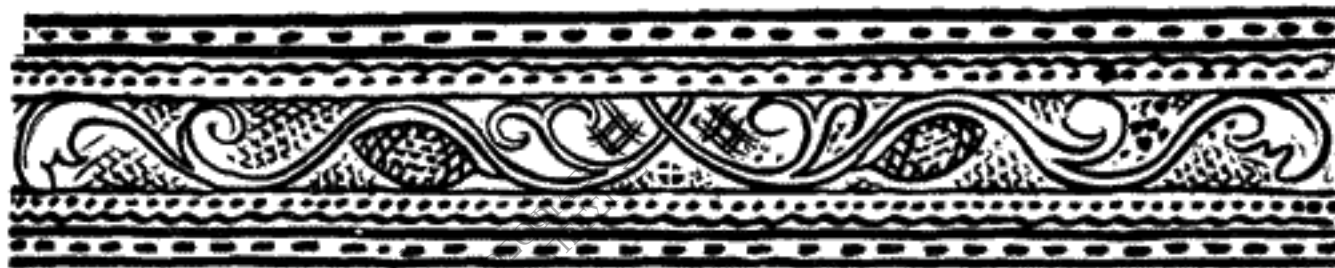
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΠΡΩΤΟΣ
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ – ΙΟΥΝΙΟΣ
1952

Ε.Υ.Δ. της Κ.Ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Η ΦΩΤΙΣΜΕΝΗ ΕΥΡΩΠΗ

Μία από τις μεγαλύτερες δυσκολίες από όσες απάντα στο έργο του ο Ιστορικός της νεοελληνικής παιδείας, οφείλεται χωρίς άλλο στην αλλαγή της σημασίας των λέξεων. Κι αν σταματούσαμε τη διαπίστώσή μας ως εδώ, θα κινδύνευε, φυσικά να καταδικασθεί για την αφελειά της' ωστόσο φρόνιμο είναι προτού καν προχωρήσουμε, και απαλλαχθούμε από μία τέτοια κατηγορία, να σταθούμε μία στιγμή να εξακριβώσουμε μήπως και στην απλούστατη αυτή μορφή της ή αλήθεια την όποια προβάλλουμε δεν είναι τόσο αυτόδηλη, ή τόσο κοινά αναγνωρισμένη, όσο φαίνεται. Κάθε λόγιος έχει βέβαια συνείδηση ότι οι σημασιολογικές μεταβολές μέσα σε μία ζωντανή γλώσσα αποτελούν αδιάκοπο φαινόμενο, και ότι για τούτο πρέπει πάντα στις μελέτες μας να εξακριβώνουμε τη σωστή σημασία την όποια έχουν στον νοῦ ενός συγγραφέα που αποτελεί αντικείμενο της μελέτης μας, οι λέξεις τις όποιες μεταχειρίζεται. 'Αλλά, ίσως απασχολημένοι από άλλα φαινόμενα (σκέπτομαι ιδίως τὰ διαλεκτικά, τις λαογραφικές απασχολήσεις μας), δεν έχουμε συνηθίσει να πιστεύουμε ότι μέσα στα έκατοντηνάρια ή τὰ διακόσια τελευταία χρόνια ή λόγια γλώσσα μας έχει τόσο πολύ αλλάξει, ώστε να πρέπει προτού ξεκινήσουμε για την ανάγνωση ενός κειμένου της περιόδου αυτής, να τὸ ξεκαθαρίζουμε από τις αποκλειστικά γλωσσικές του δυσκολίες. Κι' όμως τούτο συμβαίνει, και περισσότερο από μία φορά τυχαίνει να αστοχήσουν τὰ συμπεράσματά μας έξ αιτίας τέτοιων σφαλμάτων.

'Ακόμη θὰ ἔπρεπε νὰ προσθέσω τοῦτο: ἂν ἄλλοτε ἐπιστεῦθηκε πὼς ἡ γνώση τῆς ἀρχαίας ἀρκοῦσε νὰ γεμίσει τὸ κενὸ ἀνάμεσα στὶς παλαιότερες ἐποχὲς καὶ στὴν δική μας, σήμερα πλέον γνωρίζουμε καλὰ ὅτι ἡ μεταγενέστερη γλώσσα μας ἔχει τὴν δική της ζωὴ, τὴν ὅποια δὲν μπορούμε νὰ ταυτίσουμε οὔτε μὲ τὴν ἄρχαία οὔτε μὲ τὴ σημερινή. Ὑστερα, προκειμένου πάντα γιὰ τὴ σχέση τῆς ἄρχαίας μὲ τὴ νεώτερη, ἂς μὴν ξεχνῶμε τὸν δύο βασικὲς ἐκδηλώσεις τῶν μεταγενέστερων χρόνων: ἡ μία ἀναφέρεται στὸν

νεοκλασικισμό, πὺ δὲν ἐπανεφέρε μόνο λέξεις ἀρχαίες, ἀλλὰ καὶ ἀρχαίες σημασίες σὲ λέξεις τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ εἶχε συνεχισθεῖ μέσα στοὺς αἰῶνες' ἡ ἄλλη ἀναφέρεται στὶς κοινωνικὲς μεταβολὲς τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, στὶς πρώτες δεκαετηρίδες του: συνέπεια τῶν μεταβολῶν αὐτῶν περισσότερο ἀπὸ μίᾶ φορά βλέπουμε νὰ εἶναι ἡ ἐπιστροφή σὲ παλαιότερες σημασίες κοινόχρηστων λέξεων.

Νομίζω ὅτι ἓνα παράδειγμα θὰ καταστήσει σαφέστερο τὸ ζήτημα στὰ πρώτα βήματά μας. Διαλέγω τὴ λέξη σπουδαῖος, τῆς ὁποίας τὸ νόημα καὶ ἡ ζωὴ θὰ μπορούσαν νὰ φαίνονται ἀπὸ τὰ ἀπλούστερα. Στὸ λεξικὸ τῆς ἀρχαίας, διαβάζουμε μίᾶ σειρά ἀπὸ σημασίες: «ἐν τῇ χρήσει σημαίνει ἀείποτε δραστηριότητα ἢ προθυμίαν ἐνεργείας' 1 σοβαρός, σπουδαίως φερόμενος' δραστήριος, ἐνεργός, πρόθυμος ἐν τῇ ἐνεργείᾳ πρὸς ὑποστήριξιν τινος ἐν ταῖς ἐκλογαῖς' 2 καλός, χρηστός, ἔξοχος εἰς τὸ εἶδος του' 3 ἐπὶ ἀνθρώπων ἐχόντων βαρύτητα τινα καὶ σημασίαν' 4 ἐπὶ ἠθικῆς ἐννοίας, ἀγαθός, χρηστός, καὶ καθόλου ἐπὶ παντός καλοῦ καὶ ἀξιολόγου πράγματος ἢ ποιότητος»¹. Τὶς ἐννοίες ἔλας αὐτές, τὸ λεξικὸ τῆς ἀρχαίας τὶς ἀναφέρει στὸν ἀνθρώπο' κοντὰ τους ὁμῶς παραθέτει μίαν ἄλλη σημασιολογικὴ σειρά, πὺ τὴν ταιριάζει μὲ τὰ πράγματα: «1 ὁ ἀξίος τῆς προσοχῆς τινος, ἀξίος λόγου, ἔχων βαρύτητα καὶ σημασίαν' 2 πρᾶγμα καλὸν εἰς τὸ εἶδος του, ἐξαιρετόν.» Πρὶν προχωρήσουμε, ἂς σημειώσουμε, ἀμέσως πόσο οἱ σημασίες αὐτές τοῦ ἀρχαίου λεξικοῦ πλησιάζουν ἢ ταυτίζονται μὲ τὶς σημερινές. Τὴν ἀντίθετη παρατήρηση θὰ κάνουμε, ἂν περνῶντας πολλοὺς αἰῶνες φθάσουμε στὰ μεταγενέστερα χρόνια. Ἐδῶ, ἡ βασικὴ, ἀρχαία ἢ σημερινὴ σημασία, τοῦ ἀξιολόγου, τοῦ σημαντικοῦ, χάνεται σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ λεχθεῖ ὅτι οἱ δύο σημασίες, κύρια ἀρχαία-νέα ἀπὸ τὴν μίᾶ μεριά καὶ μεταγενέστερη ἀπὸ τὴν ἄλλη παῦσον νὰ ἔχουν ἄμεσα αἰσθητὴ συγγένεια. Στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας ἡ ἐπικρατέστερη ἐννοία εἶναι τοῦ σπουδαστοῦ, ἡ ὅποια ἀργότερα ἐπεκτείνεται σὲ

κάτι παρόμοιο με την σημερινή έννοια τοῦ λογίου, τοῦ διανοουμένου. Ὁ Λεονάρδος Φιλάρδος, στὰ 1633, σπουδαστὴς ἀκόμη, μιλώντας γιὰ τὸν ἑαυτό του σὲ μιὰ προσφώνηση, αὐτοχαρακτηρίζεται μὲ πολλὴ μετριοφροσύνη «ἕνας σπουδαῖος Ἀθηναῖος»². Στὰ λεξικά τῆς Τουρκοκρατίας, πού δὲν εἶναι ὅσο θὰ ἔπρεπε μελετημένα ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη μας, ἀπαντοῦμε μὲ τρόπο περίπου σταθερὸ ἀποδοσμένη τὴν ἐξήγηση τῆς λέξης: 1784, «*Studiosus, studioso, studieux*». Ἐπιμελής, πρόθυμος, τημελής. Σπουδαῖος εἰς τὰ γράμματα, studiosus litterarum, studente nelle lettere, étudiant dans les lettres. Φιλολόγος, φιλομαθής, ὁ ἐν λόγοις ὢν, ὁ φιλομαθῶς διακείμενος, ὁ περὶ τοὺς λόγους, ὁ ἀμφὶ τοὺς λόγους, ὁ ἐντὸς λόγων, φιλόμουσος, φιλόπονος»³. 1796, «*fleissig, fleissig in lernen oder im studieren: studioso*»⁴. 1816, «*celui ή celle qui étudie, studioso*»⁵. Φανερό εἶναι ὅτι στὸ σημερινὸ λεξιλόγιό μας, σὲ τέτοιες περιπτώσεις, οἱ πρὸ φυσικὲς ἀποδόσεις τοῦ παλαιοῦ ὄρου θὰ εἶταν: σ π ο υ δ α σ τ ῆ ς , λ ό γ ι ο ς , δ ι α ν ο ο ύ μ ε ν ο ς .

Ὁ Κοραῖς, στὰ Ἐπιστολὰς του, προσέχει τὴ λέξη. Ἀξίζει νὰ μελετήσῃ κανεὶς ὁλόκληρο τὸ ἄρθρο, γιὰ νὰ θαυμάσῃ ἄλλη μιὰ φορὰ τὴ θέληση τῆς διαύγειας καὶ τῆς ἀκρίβειας πού ἐχαρακτήριζαν τὸν μεγάλο διδάσκαλο τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς ὁποίας ἀρετῆς: «Σπουδαῖος» πρόθυμος εἰς τὴν σπουδὴν (*studieux*). Σπουδαῖον συνηθέστερον ὀνομάζομεν τὸν γραμματισμένον, τὸν λόγιον, (*homme de lettres, savant*), τὸν ὁποῖον οἱ Ἄγγλοι ὀνομάζουν scholar (ἤθουν εἰς σχολεῖον διδασκόμενος καὶ σπουδάσαντα). Εἰς ταύτην τὴν σημασίαν τὸ ἐμεταχειρίζετο καὶ ὁ παρακμάζων ἑλληνισμός. Ὁ Ἀρίστιππος πρὸς τὸν καυχώμενον εἰς λογιότητα καὶ πολυμαθειαν εἶπεν, «Ὡσπερ οὐχ οἱ τὰ πλεῖστα ἐσθίοντες καὶ γυμναζόμενοι ὑγιαίνουν μᾶλλον τῶν τὰ δέοντα προσφερομένων, οὕτως οὐχ οἱ πολλὰ, ἀλλ' οἱ χρήσιμα ἀναγινώσκοντες εἰσὶ σπουδαῖοι»· μάθημα ἀξιὸν νὰ διδάσκηται συχνὰ εἰς τοὺς νέους. Σπουδαῖον ὀνομάζον οἱ παλαιοὶ τὸν ἀγαθὸν ἄνδρα (*probe*), διότι ὁ τοιοῦτος καταγίνεται εἰς τὰ σπουδῆς ἀξία (*choses sérieuses*) καὶ εἶναι ἀξιὸς καὶ νὰ σπουδάζεται (*être recherché*) ἀπ' ἄλλους, καὶ τοιοῦτον ὑπόθεταν τὸν Λόγιον (*lettré*), ὡς γυμνασθέντα τὸ Λογικόν του, καὶ ἀκολούθως ἀποστρεφόμενον ὅλα τὰ ἄλογα καὶ κτηνώδη «Σπουδαῖος, σοφός, ἐνάρετος, εὐδόκιμος, ὁ ἀντιδιαστελλόμενος τῷ φαύλῳ» λέγει ὁ Σουΐδας»⁶.

Ἔτσι, λοιπόν, στὰ 1832 ἀκόμη, ὁ Κοραῖς δὲν αισθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ προσθέσῃ ἄλλη σημασία ἀπὸ τὴν καθιερωμένη στὰ παλιότερα λεξικά· ἀκριβέστερα τείνει νὰ στηρίξῃ τὴν σημασία αὐτὴν σὲ παλαιότερες μαρτυρίες. Καὶ θὰ πρέπει νὰ

περάσουμε τὸν Ἀγῶνα γιὰ νὰ βροῦμε τὶς δυὸ σημασίες νὰ συναγωνίζονται μέσα στὰ λεξικά μας: 1846, «*studieux, lettré*, (ἐπὶ ὑποθέσεων καὶ λόγων) grave, sérieux, important, de poids, de conséquence. Ἐχω νὰ τῷ εἶπω πράγματα πολλὰ σπουδαῖα, ἴσως αἱ des choses de la dernière conséquence à lui dire.—Ἡ ὑπόθεσις εἶναι πολλὰ σπουδαῖα, l'affaire est d'une grande importance»⁷. Ἔνα βῆμα πρὸς ἔμπροσθέν, καὶ θὰ φθάσουμε εἰς τὴν σημερινὴ ἀποκλειστικὰ σημασία. Ἔτσι, τὸ Λεξικὸ τοῦ Βλάχου μᾶς δίνει, στὰ 1897: «*sérieux, grave, important, de conséquence, d'importance, considérable*». Μετὰ τὰ παραδείγματα, παραθέτει καὶ τὴν σημασία τοῦ οὐδέτερου, «τὸ σπουδαῖον, ce qu'il y a d'important, le point (essentiel)»⁸. Ὁ σπουδαῖος τοῦ 1800 ἀνήκει πιά σὲ ἕνα λησμονημένο κόσμον παραστάσεων.

Ἀλλὰ τὸ περίεργον καὶ ἀξιόλογο εἶναι, ὅτι ἡ καινούρια αὐτὴ σημασία, πού μὲ τὴν ἐπικράτησίν της ἐμονοπώλησε τὸν ὄρο, συναντιέται ἐντελῶς, ὅπως εἶδαμε, μὲ τὴν ἀρχαία. Ὡστερα ἀπ' αὐτό, δὲν πρέπει νὰ μᾶς φανεῖ περίεργον ἂν ἕνας ἀπὸ τοὺς καλοὺς παλαιότερους ἐρευνητὲς τῆς τουρκοπατημένης Ἑλλάδας γράφῃ τὰ ἀκόλουθα σχόλια γιὰ ἕνα βιβλίον τοῦ 1795, στὸν τίτλον τοῦ ὁποῦ βρίσκεται ἡ φράση «σπουδαῖον τινὸς περὶ τὰ ἐνταῦθα φιλοσοφικὰ μαθήματα ἐνασχολούμενου»: «οὗτος δὲ ὁ σπουδαῖος ἦν ὁ ἡμέτερος Ψαλίδας. Ἐκ τούτου ἐξάγεται, ὅτι οὗτος ἐν Βιέννῃ ἐθεωρεῖτο εἰς ἐκ τῶν σπουδαίων Ἑλλήνων λογίων»⁹. Ὁ τίτλος δηλώνει ἀπλῶς ὅτι ἐκεῖνον τὸν καιρὸ ὁ νεαρὸς Ψαλίδας εἶταν ἀκόμη σπουδαστὴς· καὶ εἶναι ἀναρίθμητες οἱ παρερμηνεῖες τοῦ τύπου αὐτοῦ ὅταν πρόκειται γιὰ κείμενα τοῦ τέλους τῆς τουρκοκρατίας, ὅπου οὔτε στοχάζεται ποτὲ ὁ ἐρευνητὴς ὅτι μπορεῖ νὰ μὴν καταλαβαίνει τὴν γλῶσσαν τους. Στὸς καιροὺς μας, μάλιστα, καθὼς μεγάλωσε ἡ ἀπόστασις πού μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὰ παλιὰ χρόνια, χωρὶς νὰ μεγαλώσῃ ἀνάλογα καὶ ἡ δυσπιστία μας πρὸς τὶς γνώσεις μας τὶς σχετικὰς, τὰ τέτοια σφάλματα τείνουν νὰ πολλαπλασιασθοῦν σὲ ἐπικίνδυνον βαθμό.

* * *

Τώρα, πού ἀποσεῖσαμε τὴν ἐνδεχόμενη κατηγορίαν τῆς ἀφελείας, μποροῦμε νὰ προχωρήσουμε σὲ ἕνα πρὸ σύνθετον, καὶ, γιὰ τοῦτο, ἀκόμη πρὸ ἀνεξιχνίαστο φαινόμενο, σχετικὰ πάντα μὲ τὴν νεοελληνικὴ παιδείαν. Εἶπαμε ὅτι οἱ σημασίες τῶν λέξεων ἀλλάζουν· σωστά: εἶδαμε καὶ παράδειγμα· ἀλλὰ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς διαφεύγῃ ὅτι οἱ λέξεις τὶς ὁποῖες μεταχειρίζομαστε δὲν ἔχουν μοναχὰ νοηματικὸ περιεχόμενο, ἀλλὰ ἐπηρεάζουν τὴν συνειδησὴν μας, ὅταν τὶς ἀκούμε, τὶς διαβάζομε ἢ τὶς σκεπτόμαστε, μὲ τὸ συναισθηματικὸν τους βάρος.